

Bertha Zoltán

„Harangzúgásos” magyar költészet

(Metaforák, motívumok)

„Minden művészet annál értéke-
sebb, mennél nemzetibb, mennél job-
ban differenciálódott minden irány-
ban, a *nemzeti* irányában is”, s a feladat
így „a népek lelkének óriás koncert-
jé”-hez „egy új hangot adni” – „egy új
színt” a csokor hatalmas tarkaságához
(szögezte le Babits Mihály). És Németh
László szerint is „a legfranciább fran-
ciák, a legnémetebb németek, a lego-
roszabb oroszok voltak azok, akik az
egész emberiségnek is mondtak vala-
mit”; és így mi is (József Attilát idézve):
az „emberiségnek éppen magyar mi-
voltunkkal tartozunk.” Merthogy (Ady
szentenciája): a „magyarság szükség
és érték az emberiség s az emberiség
csillagokhoz vezető útja számára.”

A magyar irodalom legmarkánsabb
sajátosságai közé tartozik, hogy a meg-
alkotott művek jelentéstartományait
rendkívüli gazdagsággal tágítják ki a
történelmi és kulturális nemzeti ön-
ismeret, önreflexió, öntudaterősítés
magasművészetté formált távlatai. Az
irodalom mint nyelvművészeti tüne-
mény létezési módjának a feltétele és
leglényege, a „sine qua non”-ja az esz-
tétikai értékminőség; s a művészet, a
költészet éppen az esztétikai jelenség
misztériuma, rejtélye révén képes arra,
hogy benne az igazság feltáruljon és

működésbe lépjen; Martin Heidegger
szavaival: a titokzatosan világló, meg-
költött „műben az igazság megtörté-
nése működik”; s a költői beszéd nem
más, mint „ama kimondás megtörté-
nése, melyben egy népnek történetileg
kibomlik világa”. A művészi igazság
tehát eszerint is egyetemes és korlátoz-
hatatlan, ezért nem szorítható ki belőle
semmilyen jelentéstartalom, ami egy
nép, egy nemzet kiteljesedő histori-
kus és egzisztenciális önazonosságára
vonatkozik. Ha a magyar irodalom
évszázadok óta különleges élességgel
világít rá a magyarság legérzékenyebb,
leghitelesebb lét- és sorskérdéseire: az
a legkevésbé sem számít esztétikai
teherterelőnek, s nem okoz művészi
vagy tematikai értékcsökkenést: ép-
pen ellenkezőleg, sajátos és jellegadó
többletértékeket teremt. A sorsbeszéd
igazságszavaiban a közösség és a min-
denség lélekhangja szólal meg.

S ennek jegyében tekinthető maga az
igazi író is a nemzet élő lelkiismereté-
nek, a társadalmi közélet égető problé-
máit felvető és vállaló gondolkodónak,
aki „népének szenvedéseit és vágyait
sűrítve és türelmetlenül hordozza ma-
gában”, s ezért mindig előbb jár, mint
a politikus (Tamási Áronnal szólva).
Mert a dolgok természetes „rendje,

hogy Bánk bán és Lúdas Matyi előtte járjanak Széchenyinek és Kossuthnak” (állítja Németh László is). Az író előre is jelez – kifinomult veszélyérzettel, ébresztéssel és buzdító esélykereséssel, lelkesítéssel, figyelmeztetéssel –, és folyamatosan osztozik is a nemzeti törekvések és küzdelmek reményeiben, s a leveretések és széjjelzaggatottságok összes kínjaiban és fájdalmaiban. Jól tudhatjuk a magyar írók örökbecsű vallomásából, az 1956 eltiprását sirató *Gond és hitvallásból* is: „Egy ezredév alatt sok zivatar verte nemzetünket. De a zivatarok borújában is két fény mindig hű maradt hozzám. Egyik a nemzet csillaga, mely vészek idején is áttört fényével a homályon, a másik pedig virrasztó költőink fáklyafénye, amely a magyarság számára mai tanítás.”

A tanítás pedig egyben mindenkori eligazítás is. Hogy „legnagyobb cél pedig, itt, e földi létben, / *Ember* lenni mindig, minden körülményben” – és szeretni a hazát, mert „a honszerelem / Most lehet őszinte, igaz, önzéstelen” (hallhatjuk Arany Jánostól). Emberség és magyarság – örökös vezéreszméje ez a magyar szellemnek: identitás és humanitás szintézise, törhetetlen harmóniája. A moralitás törvényének érvényesülése a nativizmusban, a patriotizmusban – mindennemű és -irányú hódításokkal szemben a védekező önazonosságban, az önvédelmi identításban. Dsida Jenő szállóigéje: „mindig magunkért, soha mások ellen”. Ethosz és ethnosz szétválaszthatatlan összeforradásának kategorikus imperatívusza mindez a lelki nemzetben. „– Mit ér az ember, ha magyar? – kérdezte Ady Endre. De nem ő először, s nem ő utoljára. Azt mondhatnám: az egész magyar történelem ezt kérdezi”

(rögzíti Babits Mihály). S a fénylő magyarság klasszikusai mind válaszolnak is rá. Ady: „Testvéremül elfogadom, / Ki tiszta ember és magyar”; „becsületos voltam embernek, magyarnak.” Juhász Gyula (a szabadító Istenhez szakrális emelkedettséggel fohászkodva, a gyalázatos trianoni „békekötéssel”, diktátummal dacolva): „magyarként és emberként – Üdv Neked! – / Élem tovább az örök életet!” Hiszen elidegeníthetetlen létparancs: „jövőt nevelni, embert és magyart” (Áprily Lajos). S aki „embernek hitvány, magyarnak nem alkalmas” (Tamási Áron); „én *ember* vagyok *magyar* és *Európa*” (Hervay Gizella). De (Makkai Sándor megfogalmazásában): „nincs szükségünk Európa bűneire, igazságtalanságaira, szeszélyeire, képmutatására, felfuvalkodottságára. Saját magyar jellemünk és szellemiségünk kifejtésére van szükségünk az európai kultúra valódi és örök értékeinek érvényesítése által. A mi európai feladatunk: embernek lenni – magyarul.” Ezzel Babitsot is igazolva, aki szerint „ma, amikor a kultúra ereje és szellemisége egész Európában hanyatlani látszik, a tépett és megszegényedett magyar még mindig tartja irodalmának és művészetének színvonalát, mely semmivel sem áll a legjobb nyugati színvonalnál alacsonyabban.”

A magyar megmaradás szüksége tehát abszolút érvényű axióma. A „magyarság célja, hogy megmaradjon”; s „ha nem követelünk magunknak örökkévalóságot, elveszítjük a más is” – jelentette ki Kodolányi János. Vagy Páskándi Géza egyik Árpád-házi királydrámájában is felhangzik: „Volt-e a magyarral valami célja, valami külön célja a Teremtőnek? (...) Ha semmi más, egy bizonyosan: hogy megma-

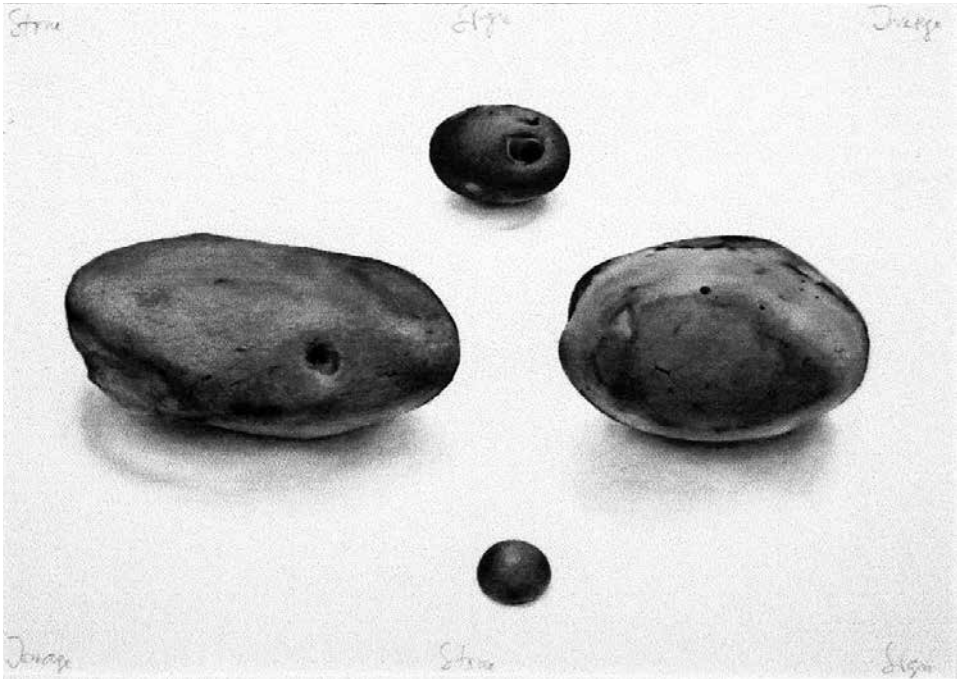
radjon. Hogy fennmaradjon most és mindörökké.” Szüntelen birkózásra kényszerülve a fenyegető és rátámadó veszedelmekkel. A szétszóródáson tépelődő Adyra utalva festi fel az élet-halál dilemmát („elveszünk, mert elvesztettük magunkat”) Németh László *Debreceni kátéja*: „Tetveinktől ellepetten, elgyengülve várjuk, hogy mit kezd velünk a más népek sorsa. Valamelyik nagy nép gyarmatbirókába olvadunk be? Szomszédaink darabolnak fel, hogy egységüket védjék? Vagy egy internacionalista néptestvériségnek leszünk osztjákjai?” Majd Illyés Gyula (*Üdvösség vagy halál*) Ady és Németh László kapcsán állítja élére a létproblémát: „Vagy fölépítjük mi is azt a Templomot, / vagy népét Hadúr is szétszórja”. Az 1943-as balatonszársoi tanácskozás záróelőadásában Veres Péter így biztatott: „*Megmaradni*. Ahogy lehet. S hogy lehet? Úgy, ahogy a nép nagy többsége hiszi, hogy lehet. Mert a hit nagy erő, a történelemben talán a legelső erő.” Ahogy Hamvas Béla tételében is a hit, a „vallás minden lét legmélyebb pontja: az élet transzcendens csúcsa, amiből az élet értelme fakad, célja, szépsége, gazdagsága”. És ez szavatolja egy nemzet kontinuitását; hiszen „az etnikai identitás folytonossá tételének kiemelkedően a leghatékonyabb eszköze a vallás” (állapítja meg napjainkban a vallásfilozófus, kultúrantropológus Jan Assmann).

Ha a nemzet megőrzi hitét, a hit megtartja a nemzetet. A keresztény szellemiségű magyar gondolkodás metafizikai alapvetése, fő üzenete ez. „Nemzetiségünk valaha mélyen egybe volt forrva a vallással”, fogalmazta meg Erdélyi János, s Szerb Antal, hogy „kereszténynek lenni és magyarnak

lenni csaknem ezer éven át teljesen egyet jelentett”; Márai Sándor pedig, hogy „a magyarság, mint az európai keresztény műveltség, a humanizmus egyik utolsó keleti végvára, minőségi kultúrát épített az elmúlt évszázadokban, s ezt a művét leggyakrabban történelmileg rendkívül kedvezőtlen feltételek közepette végezte.” (Juhász Gyula költői nyelvén: „Istenért, hazáért éltünk ezer évet, / Miatyánk, ne hagyj el árva magyar néped, / Örök életével hadd dicsérjed téged!”)

S a hányatott sorstörténelem és a magasrendű sorsirodalom összesűrűsödésében kristályosodnak ki azok a sugallatos létmetaforák és sorsjelképek, amelyek végtelen szókép-láncolatként, szimbólumhálózatként és variációrengetegként szövik át a nemzeti közösség önkifejező írásművészetét. A harang história, religió, kultúra – „templom és iskola” – egybefoglaló összetett motívumaként jelezheti végzet és túlélés, pusztulás és felülkerekedés összes érület- és képzethullámzását. A „régelsüllyedt ország” mint Atlantisz „harangoz a mélyben” – kesergi Erdélyben Reményik Sándor: „Halljátok? Erdély harangoz a mélyben. / Elmerült székely faluk hangja szól / Halkan, halkan a tengerfenéken. / Magyar hajósok, hallgatózzatok, / Ha jártok ottfenn fürgeteges éjben: / Erdély harangoz, harangoz a mélyben” (*Atlantisz harangoz*).

És Dsida Jenő (Reményik Sándornak dedikálva): „Fülünk szédülten rezonál a hanghoz, / amely a szálfán-küzdő hördülése... / s talán a mélyben *Atlantisz harangoz*” (*A tenger*); és később Hervay Gizella: „kettéhasítják megint szavainkat, / és bekerítenek kék egünkkel, / és ellenünk hajtják madarainkat, / és tengerünkbe veszejtenek, / és elsüllyesztik

földrészeinket” (*A süllyedő Atlantisz partján*). Vagy Gál Sándor a Felvidéken – az elmerülő földrésről, a „bénuló nyelvű” vidékről lamentálva: „süllyedek alá / együtt a fákkal együtt a tűzzel / együtt a lóhorkanásos messzeséggel / imbolygó szívű temetőkkal / két lábon álló halottakkal / atlantisz-sorsú nemzetekkel / velük együtt le a mélybe / le a végső némulásba / tanúnak titoknak végső jelnek / feketén vérző nyitott sebnak / felvilágolni az örök mélyről (...) alattam nem föld a föld / felettem nem ég az ég” (*Új Atlantisz*).

És Kárpátalján Fodor Géza: „Csak esik egyre, zuhog szakadatlan / málló falakat mosva el egészen / duzzad váltig ez Átokvölgye-katlan // Hol törtgerincű hegyek árterében / fuldokolunk csak iszamos csatakban / – egy hirtelen süllyedő országrészen (*Új Atlantisz*).

S ha a „poeta angelicus” Dsida a búsongó fájdalmat is éteri finomságú esztétikumká szűri át („Atlantisszá lesz minden átkom, / minden dalom, és minden imádságom, / Atlantisz lesz az én világom. // A süllyedt bérceken / átzúg a tenger sötétzöld vize: / szeli hajója sóvárgó kalóznak / s jövő századok surranó bárkái / minden Enyémen áthajóznak” – *Süllyedő világ*), sokkal később Szöcs Géza is mintha hasonló intonációt modulálna rokonképzeteket vizionáló, szinte misztikus lehetőséggel elrévedő tűnődésében: „ti szerencsés hajósok, / gondoljatok a népre / mely itt lakozott egykor / csak nem tudta, mivégre” (*Ti boldog hajós-népek!*).

A húszas években (1925-ben) megjelent, *Atlantisz harangoz* című kötetének előszavában Reményik Sándor Rákosi Viktor *Elnémult harangok* című regényére utalva írja: a „lázál-

mot” „százszorosan meghaladó valóságot” kellett megérni; „Transsylvania elsüllyedt és harangjai elnémultak”; de „Isten különös kegyelméből, elváltzott, elfinomult, átszellemült hangon” az elnémult harangok mégis megszólalnak a mélyből („gyászban győzelem”), s hogy az ő könyve ennek az atlantiszi „harangjátéknak” „egy picit lélekharang”-ja. (Tenger és lélek harangkongással vegyülő képzetkörei Illyés Gyula *Hunyadi keze* című oratórikus költeményében is felhullámoznak: „s van mintha a tengermélyből, a lélek / mélyeiből önvád zúgna feledt bűnökért”). És napjainkban (2018-ban) a fiatal (és ugyancsak kolozsvári) költő, „a transzilvanista örökség vállalását” (Márkus Béla) sem elhárító Papp Attila Zsolt verseskönyvének címe: *Az atlantiszi villamos*. Benne pedig *Az erdélyi tenger* című költeménye utal az elődökre és tanúsítja az ihlető, visszhangzó motívumok invenciózus és kimeríthetetlen továbbírási lehetőségeit: „ez itt egy tengerország, / a vízmélyek felé sodródó / elsüllyedt, megtalált városállam (...) ott vár a sok atlantiszi ember: / Hunyadi M., Bethlen G., Mikes K. / meg a számtalan nevesincsen / mélytengeri írnok, vendégek / Tengerkolozsvár és Vízierdély / időtlen jelenidejében.” Mint ahogy Bölöni Domokos fanyar-rezignált humorral fűszerezett életképe, pillanatképe is egyszerre szelíden patetikus és ironikus: „Anikó megpöngeti a rézmozsárt. Gyönyörűen harangoz. Egy kisebbecske Atlantisz fájdalma csöng ki belőle” (*Harangoz egy rézmozsár*). A haranghang a közös és a személyes mulandóság melankóliáját (olykor enyhe bizarrériáját) együtt sugározhatja: „Harangok szólnak,

engem temetnek, / nedves sírokban holtak nevetnek” (Dsidá Jenő: *Sárba zuhan a nap*). És Dsidát idézve, folytatva Lipcsei Mártánál is feltolul az idővel szembeni élethiábavalóságok (a legújabb kori „vanitatum vanitas”) őszérzülete: „Harangok szólnak / holtak nevetnek / elment a tegnap / elmegy a holnap”; „új semmi vágya / az élet ágya / tört ember lába / csönd ül a percen / életünk sercen” (*Harangok szólnak*). S ilyenképpen az is érzékletesen igazolódik mindezek által, hogy az allúziók, reminiszcenciák, parafrázisok mellett, hogy példázatosan vagy aleatorikusan át- és újraírják a nagy elődök szavait, mondatait, szállóigéit – egyszersmind elevenen is tartják azokat. S így egyidejűleg domborodik ki a „megszentelt” szövegtradíció és a „megszentelő” (vagy akár profanizáló) értelmezéshagyomány, illetve érvényesül e kettő virulens nyelvi összjátéka. (Hiszen Wolfgang Iser szerint is a posztmodern intertextualitás, a sziporkázó stílus- és szövegjáték „maga sem marad érintetlen mindattól, amit játékba hozott”.)

„Atlantisz sorsára jutottunk” – summázta 1956 karácsonyán a megint letiport ország és nemzet fátumáról naplójegyzetében Illyés Gyula is (implikálva a súlyosan jelentéses, parabolikus reményiki – „atlantiszi” – harangmotívumot is). Az idegen tankokkal véresen levert forradalom és szabadságharc dőbbenete ez: „hallgatnak a harangok” (Márai Sándor: *Mennyből az angyal*). Mert a mindennemű legázoltatás, az omlás, a sorvadás (az etnikai felmorzsolódás, az anyanyelv- és identitásvesztés, a beolvadás, az önfeledés, a szórványosodás, a kisebbségi kiszolgáltatottság, az erőszakos asszimiláció és az idegen érdekű háborúk

ártatlan áldozatává válás, a menekülés, a számkivetettség, az elüldözöttség) – s a mardosó „honvág a hazában”: eltakarhatatlan tény, és folytonosan. A romos marosszentimrei templomban tízen maradtak a gyülekezetben, tizenegyedik az árva pap, tizenkettedik maga az Úr (Jékely Zoltán versében); Kovács Istvánéban Isten háza „Noé templom-bárcájaként” őrzi a halottakat; Nagy Gáspáréban még hallani a múltból a gyülekezet énekét, s „hitünk megmarad”, ha a kövek elomlanak is; Kányádi Sándoréban „maholnap egyesegyedül / istené lesz a templom / csupán egy ajkon szól már / paptalan marosszentimrén / haldoklik szenci molnár”; Kovács András Ferencnél sincs itt már se gyülekezet, se ének-szó, se pap, a falak „rommá roppannak pillanat alatt”, a „kert kipusztult, a gyom megmaradt – / megszűnteti, ha kit szeret az Úr.” És a Sütő Andrást szólító Ferenczes Istvánnál is: „Az ajtón mázsás lakat, gályarab bilincs. / Tízen, kilencen, nyolcan sem vagyunk, / gyülekezet, szolgál, pap – senki sincs... / Legnagyobb hiányzó maga az Úr.” Ferencz Imre pedig protestálón, számonkérőn kérdezi a templomról (ahol régen „minden délben szólt / a harang”): „Arra, hogy mégiscsak ránk omlik, / mégiscsak minket temet maga alá, / gondoltál-e, Uram?”

De a harangkondulásos visszhangok, a porladás megrendítő vízióiban kivetülő veszélytudatos, tragikus fájdalmak és a működő életöszön vigasznyújtásával enyhítő reménykedések mégis, mindennek ellenére tovább szülik a végleteket és az árnyalatokat összefonó – etikai és esztétikai perspektívákat kitágító – asszociatív képzetek, utalások, látomások, han-

gulati alakzatok változatos rengetegét. Az egymással nyílt vagy rejtett párbeszédet folytató s ekként összeszövődő érzetek, gondolatok, sejtelmek színgazdag özönét. (Még a tragikus elmúlásában, egyszeri létezésének és eltűnésének paradoxonjában is felmagasztosuló egyediség apoteózisát megéneklő – s az elsiratott egyéniség megszűnésének, megsemmisülésének borzongató misztériumát kisugározta – Kosztolányi is a közösségi szakrális hang és létszimbólum felidézésével érzékelteti a mélybe sülyedés fájdalmas titokzatosságát: „ahogy zengett fülünkbe hangja, / mint vízbe sülyedt templomok harangja” – *Halotti beszéd.*) S a sorskifejező lírai művek mellett számos modern regény is sugallatosan emeli címébe a harangmotívumot: köztük az *Elnémult harangok* (Rákosi Viktortól), a *Harangoznak* (Szabó Páltól), az *Üllő, dobszó, harang* (az erdélyi Szilágyi Istvántól), a *Félrevert harangok* (az ugyancsak erdélyi Sigmund Istvántól), az *Akikért nem szólt a harang* (a délvidéki Illés Sándortól), a *Kétszer harangoztak* és a *Trianon harangjai* (a felvidéki Mács Józseftől), a *Hazahív a harangszó* (amely az úgyszintén felvidéki Zalabai Zsigmond néprajzi-falutörténeti szociográfiája). Czine Mihály okkal-joggal hangoztatta tehát oly gyakran és hitelesen: „Harangzúgásos az egész magyar kultúra – ahogyan Kodály Zoltán mondta”; „folytonos benne a harangzúgás, a *Halotti beszéd*-től Adyig. Sőt: máig. Nagy Lászlóig és Sütő Andrásig.” „Magyarországon – mint Kelet-Közép-Európában általában – az irodalom nemcsak az emberi szellem kivételes műfaja volt századokon át, hanem – ahogy Csoóri Sándor mondja – »a szabadság gyakorlótere

is. Az igazság búvóhelye. Ahogy a török időkben a népek a nádasokba, nálunk a legmegrendítőbb igazságok és érzelmek a legutóbbi időkig az irodalomba húzódtak vissza.« Így érezte a magyar nép is” – fejtegeti a legendás irodalomtörténész; s hogy a harang „hívja az élőket, kíséri a holtakat”, öszszegyűjt és fölemel, összetartásra buzdít, fenyegető veszedelmekre ébreszt és egyéni-közösségi lelki szükségletekben megnemesít, felmagasztosít. A harangszó hív, riaszt, ha kell, elkísér, megnyugtat vagy felbolydít, misztikusan átszellemít, emlékeztet, megvéd. Boldogító, mámorító energiát sugároz, ha ünnepre invitál: „Templomokból kibúg az orgona, / a világ ujjong, kongnak a harangok / és körmenetre siet az anyám” (Dsidá Jenő: *Húsvétvárás*). Vagy ha történelmi ünnepet köszönt: Tamási Áron „csodatévő harangszó” zengését hallja Kolozsvárott, amikor 1940 szeptemberében Észak-Erdély és a Székelyföld hazatért: olyat, amely „valósággal bibliai erejű és emlékeztető, melytől egy ősi magyar város gyógyult meg egyszerre, kelt fel és járt.” „Toronyból ilyen zengzetet még sohasem hallottam, pedig úgy nőttem fel, hogy a harangszót és az égi dörgést ezer változatban ismerem” – vallotta (*Gondolatok hazatérés idején*). Amint ugyanezt annyian mások, máskor is emelkedetten hirdetik – megannyiszor az áhítatos átszellemültség tónusában rezonálva az „ércszavú igéket” (Pusztá Sándor) daloló haranghangra: „De túl romon, ha perce jön csodáknak, / a mély megkondul, mintha vallana, / s a bolt alól harangtisztán kicsendül / s magasra száll az ember dallama!” (Áprily Lajos: *Vallomás – Kuncz Aladárnak*); „Így kong-bong a harang

folyvást”, századokon át, kong „konokan” (Illyés Gyula: *Hunyadi keze*); „Az aranya besugarazta / a harangos vasárnapot” (Áprily Lajos: *Kalács, keddi kalács*); „De most!... valami jóleső meleg / Simítja végig fájó szívemet / Szempilláimat csendesen lezárom... // Langy szellő hozza erdőn, réten át / Az estharangok himnuszos dalát / És imádságba halkul zokogásom” (Dsidá Jenő: *Estharangok*); a falu „magas, fehér tornyából idefújja a szél a harangszót” (Bözödi György: *Őszi hálaadás*); „déli harangszó csendül, / Ima száll mindenünnet: »Add meg a mi mindennapi emberünket!«” (Falú Tamás: *Kenyerek miatyánkja*); és szól „a harang, / mely delet vagy éjfél kongat” (Vári Fábrián László: *Napfogyatkozás*), vagy „a hajnali harangszó nevemen szólít” (Fecske Csaba: *Hóesés*), és „Ólomharang kondul” (Banner Zoltán: *Kapovers*), és búgnak, „hívnek az ottthoni bronzharangok” (Káliz Sajtos József: *Szólnak a bronzharangok*), és „Harangoznak a reggelek, esték” (Zsirai László: *Április, boldogság*). „Megszáll a lelked hangja, / derűözön harangja. / Megszáll és átminősít. / Jól Istenhez erősít” (Gittai István: *Vasárnapi ima*). S „kongat a Nap harangja / s röpíti szét / a Mindenség ízét” (Lipcsei Márta: *A Mindenséget zúgatom feléd*). „A déli harangszó a Nap kérge / Isten álmanak megélése”; „A déli harangszó szent álom / Angyali béke a világon”; „A déli harangszó Miatyánk / Végtelen öléből száll le ránk” (Farmosi László: *Opus Magnum*). Hiszen (Adyval szólva is) „Mindig neki harangozunk” – s mert „Harangok hazátlan hangja / a száműzöttet befogadja” (Kovács István: *Csángók – Domokos Pál Péternek*); s „én szövetséget kötök az örök fénnel

/ a harangzúgással / az áldó énekkel” (Pataki István: *Felszólamlás a mindennapok rendjén*). „A harangok / mind / zsoldárt ütnek” (Aknay Tibor: *Valahol mindig*), s „megindulnak a harangok a nap felé” (Fecske Csaba: *Aranykor*) és „áttörve a megaláztatáson / a harangszó csak zúg, szaval tovább” (Gál Éva Emese: *Folyamat*). S üzenete még az ötvenes években a szabad magyarságáért üldözött, ártatlanul és többszörösen megkínzott Gérecz Attilához a börtönbe is behallatszódtott karácsonykor: „Szürke falakon túl, messze, gyertyák gyúlnak, / Ünnepi harangok imára kondulnak” (*Karácsonyi ének a börtönben*).

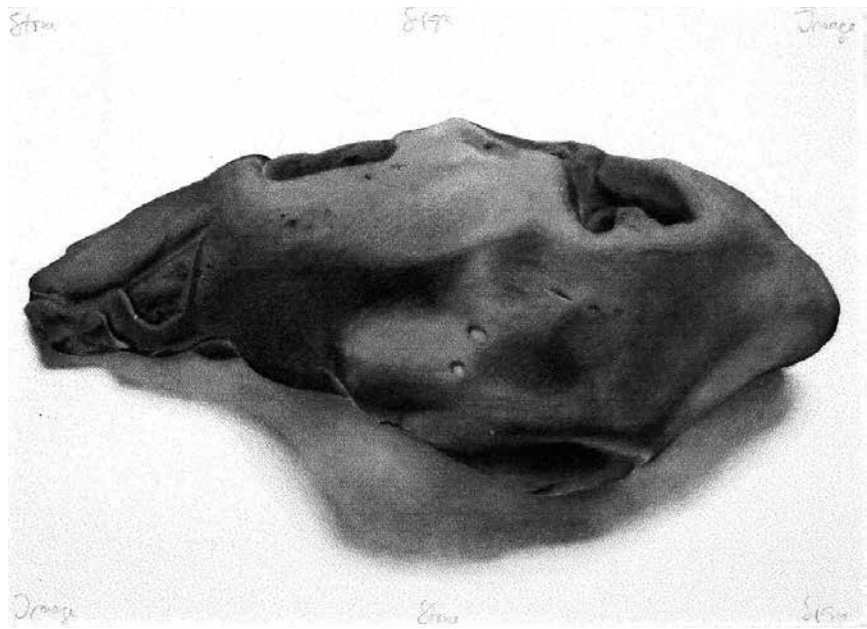
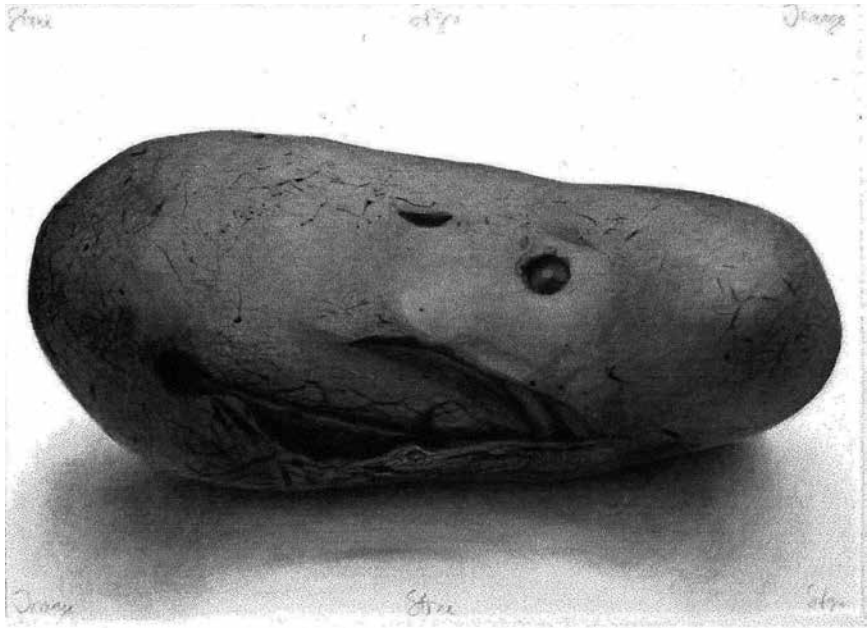
S az olyannyira összetett, sokjelentésű és misztériumszerű harangszóval a magyar költő mélységesen vállalja is a lelki, sőt az áttételes, átvitt értelmű testi, érzéki azonosulást is: „És delet kongat a falu harangja, / és minden kondulással egyre biztosabban / érzed, hogy te vagy a harang nyelve, / és az egész mindenség kék burája: / egy óriás harang. És öblös kongással, / testeddel, véreddel, egész valóddal / te harangozol az egész világnak” (Dsidá Jenő: *Te harangozol*).

Csoóri Sándornál ugyancsak költemény-, sőt verskötet- és portréfilm-címbe is emelt konfesszió: *Harangok zúgnak bennem*; s ez valóban velőig hatoló jelzése időnek és időtlennek: maga a költészet eltulajdoníthatatlan mágiája és időntúlísága (ahogyan Kelemen Lajos is boncolgatja: „a tegnapiakra emlékeztet, és reménységgel tölti el az embert, hogy holnap, holnapután is megkondul a harang. Ez a hang voltaképp a maradandó kiáltása az időben”). Büki Attila fohászában is ez: „zúgjanak bennünk a harangok / a

testvéries gyönyörűségek” (Bük). Tóth Lászlónál *Harangzúgásban* című költeményében (s ezt a szót egyik válogatott verseskötetének főcímébe is belehelyezte): „Harangnyelv a föld / szédülten verődik a semmi bronzfalához / vakon élünk és süketen nem-szűnő kozmikus harangzúgásban”. Hervay Gizellánál számtalanszor az ijedelem, a félelem, a jajkiáltás szenzuális metaforája: „szoknyánk félrevert harang” (*Száműzött szívárvány LXXIX* – „holtan születtem s élni tanít az ég”); „szétosztom minden szavamat / harangszóba öltözök // félreverem magamat” (*Száműzött szívárvány LXXXVIII* – „nem én füstölök eltérített vonat”); „aki fejemet a földet jelenti fel / a beszegezett szemű ablakokat / Ady árváit a kútba lököttek / bordánk közt a félrevert harangot” (*Száműzött szívárvány XV* – „elmeszedett erekkel fiatalon”). (Mint már Adynál is az Isten „a szívünkbe ver bele / Mázsás harangnyelvekkel néha”; vagy Dsidánál: „A szívem nem is szív talán, / hanem ijedten kopogó, / csengő, bongó, csilingelő / ezüst harang. // De ki rángatja úgy, / mintha szélvihar rázná, / földrengés lökné? / Ki kongatja ilyen lázasan / örökké, / örökké?”) Ozsvald Árpádnál is a kétségbeesés és a remény kavarog: „Ha testemből ágyút öntenek, / fussatok előlem, emberek (...) babérágot még nem hoz a madár, / kitepelt nyelvem üzenetre vár!” (*Harangszó*); „Harangszó zúg szívében” – zsolozsmázza Nagy Gáspár is (*Szél-csend-élet*), s hogy: „Itt járok már a kertek alatt, az estéli harangszóban térdig” (*Tékozló fiú*). „Harangszó. Nem is olyan csendes. / Tompa dobbanással ütődik szívemhez” (Czegő Zoltán: *Kompozíció*). „Hajnali, gyöngé harangszó jön párák levegőben, / s

mint egy kísértet szívdobogása, olyan” (Babics Imre: *Búvárharang*). „Harang a szívemben” (Lackfi János: *Oda*); s „a harangszót halkán ki-belélegzi” mindenki (Cseh Károly: *Röppályák*). A „toronyból / torkomba szálltak / a harangok” (Tóth László: *Idegenül*); „én vagyok a harangnyelv”; „én vagyok a harangkötél”; „én vagyok a harang” (Tóth László: *Litánia*). „Nyelvünk, koponyánk / Harang-nyelve (...) Ó, te / Félrevert harangszó – visszhangozz – kétszer / Tizenötmilliószor, ha! Kitépik a nyelvünket, / Kívül dobogó szívünkkel harangozunk / Vigíliát” (Demeter József: *Vigília – Reményik Sándor emléktájain*). „Maradt egyetemes beszédünk a harangszó: / ha majd értem szól s testem, a világnak visszakondulni béna, földbe tér, / nem-sorvadó köldökzsinórként a mennyel összeköt a harangkötél” (Döbrentei Kornél: *Ha majd értem szól*). S a földi és földöntúli, természeti és természetfölötti identitásvállalás a heroikusan áldozatkész honvédelemnek is lényege: „kik zsoldosok golyóitól elestek, / arcukat őrzik hallgatag kereszték, / a tér, a lomb, a kő; // ők szólnak a haranggal és a széllel, / és elhullott vérükből minden éjjel / fekete rózsa nő” (Jánosházy György: *Hősök tere*).

Jékely Zoltán ódai elokvenciával és eufóniával énekli a harangok megszólító-megváltó hatalmát: „Én már rég a harangoké vagyok: / Erdélyben is hányszor megvigasztaltak, / túlzengvén a boldogok kardalát, / hirdetének nem földi diadalmat. // Muzsikáló, rézszárnyú égi hinták, / fenn-suhognak a romlott tornyokon, / hajnali széllel ütnek homlokukon, / szaggatják éjjünk bakacsinját. (...) A menny kárpitján keskeny rés hasad, / beléfészül menek-

vő lelkek éke; / haranghintán így jut a szomjú had / a vad világ elől a szeld égbé” (*Psalmus*).

Tornai József ugyancsak természet, humanitás, divinitás – mulandó és múlhatatlan – szerves összefüggésében érzi át és érzékíti meg a harangszó szakrális csodáját: „Távol harangok pünkösdi szavát / hallom, ha áldón gondolok reád, / istenem, szellőm, zengő pagonyom, / guruló nap a homokdombokon, // miért nem adhatsz fészket, örököt, / miért hullok az elhullók között (...) Pedig fölcseggő harangod szaván / nekiindulnék, és csak mondanám / imámat hozzád, s erdő-öleden / csuknám le álmok álmától szemem, // míg szél nyerít föl és akácfa nyög / meglapuló vályogházunk előtt, / s köszöntené fűlángjával a rét / távol harangok pünkösdi istenét” (*Távol harangok pünkösdi istene*).

„Jönnek a harangok értem” – halljuk Nagy Lászlótól is (s hogy „ajkukhoz féreg nem érhet. Harangokat nem lehet megfertőzni”; „Fölemelnek a sárból /.../ a végtelenséghez. Siratnak a harangok, vigasztalnak. /.../ Rokonai a márvány anyamelleknek, szoptatják a lelket hanggal. /.../ Átbeszéli a harangok a tengert”; és Nagy Lászlót invokáló poémájában Döbrentei Kornél szerint is „Harangzúgással zihál az ég” / *Sisak a fejfán!*, Rákóczira emlékezve pedig hogy „tüntetés a harangszó” / *Halottak napi vers!*). Természeti és történelmi viharjelzés. Sötétén gomolygó felhők rohamozásakor: „Zokogva, hörgön / sírva, könyörgön / zúgnak a harangok. // Zúgnak csapatban / és felettük az ég haragja, / a villám / cikázva csattan” (Dsida Jenő: *Harangzúgás*). És tágabb sorstörténelmi értelemben is lehet riadóztató, figyelmeztető, bajlítás-

ra serkentő jel a harangbongás: „eltelt az ideje hallgatag harangnak” (Czegő Zoltán: *Haragos harangok*). Mert – az irodalomtörténész Ekler Andrea elemzése szerint is – a harangzúgás valóban „elsősorban veszélyt jelez (tűzvesz, ellenséges támadás), emellett a kiállítás, véleménynyilvánítás, egy közösség számára meghatározó ünnep vagy tragédia emléke előtt való tisztelgés kifejezése”. S a filozófus Király Béla szavaival (*Harangzúgás vagy laikus humanizmus?*): „A harangzúgás egy település lelkének az éneke. Lelki manna (...) A szellem helyi hangjait hallgatva eszembe jutnak nagyapám szavai: »Hadd hallom harangjaitok hangját, és megtudom, kik vagytok!«” – Mert maga a „szülőföld édes és érces harangszó” (Bálint Tibor: *Egyszer én is harangoztam*). S a költészet is: „ha még van hitele ereje súlya / a költői szónak / miként a hívó harangok búgnak” (Pataki István: *Kiáltvány helyett*). Kányádi Sándor áttételes „ars poeticájában” is: „azért harang a harang / hogy hívja az élőket / temesse a holtakat / s hogy árvíz jégverés / tűzveszély idején / s hódító horda láttán / félreverjék” (*Harangföli*rat).

Mint ahogy a székelyföldi Imecsfalva katolikus templomtornyában olyan nevezetes „verselő” harang található, amelynek bronzába ezt a feliratot öntötte egykor a harangöntő mester: „Elődömet harcba vitték, / én a békét hirdetem, / Az élőket élni hívom, / a holtakat temetem.” És a háromszéki Farkas Árpádot (aki szerint tornyok omlása után, a harangok hallatlanul is „konganak az öblös levegőben” – *Harangok*) méltatva is így fogalmaz Kányádi: „A harangnak általában az a dolga, hogy minél messzebb elhal-

latszódjék a hangja, és bajosabb időkben meg – nálunkfelé – különösen a költő szűkebb pátriájában az a szokás, hogy nagy baj idején a harangokból ágyút öntenek.” Serfőző Simon versében: „Harangok, / delet harangozók, / bajkiáltón félreverték, / csendítők temetéskor, / minden égtáj felől / ércesen kondulók (...) harsogva zúglatok, / zengtettek a jó vitézséget, / ágyúkká öntve / őrizték a hazát, / a hitet / vigyáztatok. / Nagypénteken / Rómába mentetek: / a feltámadást / ujjongva harangoztatok” (*Harangok*).

A harangok honvédó ágyúkká öntésének motívuma mintha Kozma Andor nevezetes, katartikus költeményére, az 1948–49-es forradalom és szabadságharc leverését elsirató, megrendítőn allegorikus nagy (1909-es) költeményére, *A karthágói harangokra* is rímelve („És a harangokból ágyúkat öntöttek!”) – s a Gábor Áron-i hőstettek minden más megéneklésére. Döbrentei Kornél panegirikus poémája a jelenkori (a rendszerváltást követő) remények és csalódások közepette az oltalmazó és hadakozó harang (a „gáborároni ágyú”) dicsőségét így deklarálja: „Isten megszehordó szavú ingája lengj, röppenj, / súlya-nincs, törekeny lepke-könnyen, / zengéssel bélelt bronzköpeny, / mely ideghúrozta test is: minden sajdító ütésre ezüstömleny / rajta a fény: bim-bam-dudoros nyelveddel forrón, érdesen, amint / a jászol-langy tehén nyalint, / horzsold tündöklővé fáradt vérben fürdetett, / feketére pácolt, vasdarab szívemet (...) évszázadok diadalmas dallama mégis, ütemre kitakarodnak / a tatár, török, germán, orosz hadak” (*Ha majd értem szól*).

Hiszen a közösségi megmaradás sorsjelképeiként is: „Ennyi a harangok

dolga: / zengve, helyben bandukolva / járnak ezeréve velünk (...) Odabenn a láthatatlan / lét dobog fel a harangban, / íves tornyokig emelve / benne szól a lélek lelke. (...) Valakiért harangoznak. / Egyet hoznak, százat hoznak, / járnak ezeréve velünk, / mégis, mégis, mégis élünk” (Lászlóffy Aladár: *Járó harangok*).

Böszörményi Zoltánnál a „szelíd”, „becsületes” harangok bár ha forrón, de kiöntésük után azonnal is már mind indulnának „a toronyba / kongani” (*A harang*); és mint hajdan a thermopüliakat, „minket, / magyarokat is elárultak Trianonban, (...) szeletnyi ország, mi megmaradt, / és a kongó harangok hangja bennünk és mindenütt” (*El nem küldött levél Lászlóffy Aladárnak*). És a harangok önfeláldozón is állnak ellen az idegen hódítóknak és betolakodóknak, mint a délvidéki Bata Jánosnál: „A harangok megrepednek inkább, / mintsem hogy köszöntsék őt, / ki serege élén bevonulni kész” (*A harangok ereje*) – vagy velünk pusztulnak, ha végképp nincs menekülés a martalóc betolakodók elől: „lezuhantak a harangok a romok közé” (Kontra Ferenc: *Felgyújtott templomaim*); „Szétlőtt Árpád-kori falvaink is / házul szolgáltak didergésednek. // A harangok ma Rómába mentek” (Tari István: *Kerepelve*). De végül még sírjaink is hasonlatossá válnak a harangokhoz: „Ősszel aztán a két vén fa / bronzba önti lenn a hantot; / jönnek majd és megcsodálják, / mint egy ledöndült harangot” (Kányádi Sándor: *T. Á. sírjára*).

S így a történelmi romlásoktól nem kímélt, megtöretett, ledőlt, elhalkult vagy figyelemre többé már nem is méltatott harangok látványát – sőt maguknak az éltető közösségeknek a sorva-

dását – mindegyre kísérő-sírató panaszdalos fájdalnak sem maradhatnak elfojtva. Oláh Jánosnál ekképpen nyilatkozik ez meg: „S ha elbondul is végre, / nincsen, aki megértse / a harang szavát hallva, / mi a lélek nyugalma” (*Hársak alja*); „a harang kong, üres a mély, / az igazság elveszett, akármit beszélsz, / visszhangja sem ér föl hozzánk a kútból” (*A legjobb most elbújni volna – Levélféle Ady Endréhez*); s „Atlantisz süllyedésével, / Fönícia romlásával ki törődik?” (*Fordulópont*); mégis: „itt kell maradnod, / mint üres pusztát bezengő harangok!” (*Szabad a vásár*). Szente B. Leventénél: „milyen kevesen vagyunk / kik e zúgás-kongás földöntúli hangját, ha nem is / beszélnek már, de felismerik, elmondják” (*Félrevert harangok után*). S Konrad Sutarskinál: „ki Európát védted századokon át / vad tatárok és oszmánok áradata elől / még ma is zúgnak a harangok délben / bár hangjuk már nem kondít lelkiismeretet” (*Trianon*). Vagy Péntek Imrénél: „Hallani vén Muravidéken, / csendes esti harang szavát: / volt egyszer itt egy törekeny Éden, / s széttiporta brutális láb” (*Széttiport Éden – Trianoni anziksz Pannóniából*); s azóta már (mert azzá silányították): a „harangok nyelve ócskavas” (*Változat egy /el/változásra*). A „harangok lenyelték nyelvüket” (Kányádi Sándor: *Visszafojtott szavak a Házsongárdban*). Csontos Mártánál: „a csendszennyezésben nem hallod Isten hangját, / amikor megkondítja fölötted a harangot” (*Szavak apokalipszise*). Sőt – mint Tamás Tímeánál – „egy megváltás nélküli világban / nincs harang ébresztő kolomp” (*Fohász Margithoz*).

Hervay Gizella torokszorító planc-tusaiban: „megáll fölöttünk a harang. // Aztán meglódul majd újra, / félreveri

az időt, / és nem lesz hova hazamenni / ítéletidő előtt” (*Harang*); „kitépett nyelven – szól a csönd / félrevert harangok között” (*Száműzött szivárvány LXXVIII – „testvérem minden repülő”*); „az élőkért harangot ki kongat” (*Száműzött szivárvány XXXIV – „aki lábon hordja ki a halált”*). S a mai fiatal kárpátaljai költő, Tarpai Zsófia éppen Hervay Gizellához fordul különös, fojtogató látomásaival: „Harangozni kezdtek. Azt gondoltam, a harang az egyetlen, / ami most állandó. Isten tudja, hány helyen jártak már. / Visznek magukkal gyászt, tájakat és ballonnyi állatot, aztán csak vonulnak, / vonulnak a harangok” (*Harangok vonulása – Hervay Gizellának*); s aztán: „Meg- / fagytak a harangok a város / fölött” (*MMXX*). Ékesen kitűnik tehát, hogy jellegadó magyar irodalmi toposzok és sorsképzetek sem jelentésükben, sem poétikai formáikban nem kopnak, nem fakulhatnak vagy halhatnak el, ha érzékeny fiatal költők rendre új és új színezettel élénkítik meg őket. Nem tekinthető „elhasználódott”, „elnyűtt”, „holt” metaforának a harang szóképe sem, hanem inkább az állapítható meg róla is – a „lelemény szülte”, „élő metaforáról” értekező Paul Ricoeur gondolataihoz kapcsolódva –, hogy „a képzelettől, a szellemességtől, a szenvedélytől” áthatottan „színezni, új és váratlan kombinációk segítségével meghökkenést, meglepetést kelteni, a diskurzusba erőt és energiát vinni: megannyi impulzus, amelyek csak a »költői trópusoknak« nevezendő alakzat-trópusokban található meg.”

A huszadik század elején az *Elnémult harangok*, Rákosi Viktor emblematikus, prófétikus regénye Erdély és a történelmi Magyarország baljós jövőjét

festette meg, a magyar világot letaglózó, dermesztő csendet érzékeltetve. A század vége felé Jékely Zoltán egyik jajongó verse így üzent: „Nincsen igazság, nincs!”; „tíz-husz év, s Erdély, jaj, csupa néma harang!” (*Messze földről, üresen érkezett póstai levelezőlapra*). Majd Nagy Gáspár („ki verset önt / évekig / mintha harangot” – *Nem ismered*), halála előtt, személyes sorsára is vonatkoztatva, ezt sóhajtotta: „Itt mifelénk a halál kutyája ugat (...) tanulom már a néma harangok szavát”

(*Kolozsvári triptichon III. Tanulom már...*). És ugyancsak a huszonegyedik század elején Szőcs Géza – mintegy krédóként hangzó *Köszöntőjében* – ezt az igazságdemonstráló hitvallását testálta ránk: „Támogatom a magyart a magyartalannal szemben és az embert az embertelennel szemben, a bölcső pártján állok a koporsóéval szemben, a megszólaló harangok pártján az elnémult harangokéval szemben”.

Harangzúgásos magyar irodalom? Halljuk meg a hangját!

